

Jože Šorn

PROIZVODNJA SVINCA V OSREDNJI SLOVENIJI
MED LETI 1840 IN 1918

Ko študiramo zgodovino svinčarstva na slovenskem ozemlju južno od črte Dobrač—Peca, vidimo, kako izstopajo naslednje tri posebnosti: 1. Nosilec te rudarske in fužinarske dejavnosti je — gledano zemljepisno — Šmartno pri Litiji z okolico, zaostajajo Knapovže, aktivnost v okolici Jesenic pa je komaj kaj več kot omembe vreden pojav; 2. Osrednja Slovenija se po izdatnosti izkopa in taljenja še zdaleč ne more primerjati z vodilnimi in zelo starimi središči Bleibergom (nad Beljakom) na prvem mestu, Rabljem na drugem mestu, končno s področjem Mežica—Peca; 3. Tako Šmartno kot Knapovže se uveljavita sorazmerno pozno, v glavnem nekaj let pred marčno revolucijo. — Kar je svinčarstva v ostalih slovenskih predelih pod črto Dobrač—Peca, je domala le geološka zanimivost.¹

Uvodno kopanje (1780—1820). Seveda so svinčevo rudo kopali in talili v široki okolici Ljubljane že precej časa pred začetkom 19. stoletja, — na primer Valvasor govori kar veliko o Knapovžah in idrijski rudarski strokovnjaki so med leti 1736 in 1766 temeljito pregledali hribovje od Litije do Radeč, — toda tu nam gre za eksploatacijo svinčeve rude, taljenje v metalni svinec in za porajanje posebne skupine meznega delavstva v moderni dobi, torej za čas od zelo vidne konjunktуре nekaj let pred marčno revolucijo do konca prve svetovne vojne.

V tem času je izkazovalo svinčarstvo osrednje Slovenije dve po strukturi zelo različni konjunkturi; cezura je pasivno desetletje 1867 do 1877. Če hočemo okoliš Jesenic še obdelati v okviru te razprave, ga moramo postaviti na uvodno mesto, ker ne spada — podobno kot začetno tipanje v Knapovžah — še v nobeno od obeh konjunktur. Ta uvodna dejavnost je splahnela v splošni krizi po likvidaciji Ilirskih provinc.

Uvodno dejavnost v gorenjskem kotu je predstavljala skromna aktivnost štirih podjetnikov: Josefa pl. Schegalle in njegove vdove Elizabete, pozneje poročene Lukman, potem Leopolda Ruarda s Save, dalje Jožefa Zerovica iz Knapovž, končno Lovra Raziingerja iz Podkórna.

Osnovni podatki o teh podjetnikih so naslednji: Železarski podjetnik v Beli peči Schegalla je poletil 1780 in pozneje tako tu kot v širši

¹ Za takšno dejavnost je obilica podatkov v vseh citiranih rudarskih knjigah. Množično rudosledenje po vseh kottiških Slovenije nas sicer opozarja na zanimanje ljudi za rudarska dela, toda zaradi pomanjkanja investicijskega kapitala, še veliko bolj pa zaradi neznatnosti rudnih in rudninskih zalog (izjeme so premog, železo, delno svinec) so imela rudosledna dela po ogromni večini vrednost amaterskega navdušenja.

okolici, zlasti še v Rižah nad železarskim Javornikom rudosledil in tudi kopal svinčevo rudo.² Prav v Rižah je potem postavil vse naprave za drobljenje in pranje svinčeve rude. Ker se je izkazalo, da je zaloga le tolikšna, da se gospodarsko splača taliti jo v lastni režiji, je v Kranjski gori postavil peč za taljenje rude. Čeprav je koncesijo zanjo prejel že leta 1784, nekako šest let ne slišimo o njej in njenem delu nobene otipljive vesti.³

Zdi se, da je počasi opustela, ker bi sicer Elizabeta Lukman poleti 1795 ne prejela *ponovno* dovoljenja za taljenje svinčeve rude.⁴ Izmed vseh treh gorenjskih svinčarnarjev, namreč El. Lukmanove in Ruarda, ki je prevzel Bucellenijevo koncesijo iz sredine 18. stoletja, ter Lovra Razingerja, ki je leta 1821 kupil peč od Lukmanove, je nakopala še največ rude in pridobila še največ metalnega svinca prav Lukmanova.

Ruardu so svinčevo rudo kopali le njegovi kopači železove rude v hribih nad Jesenicami, Razinger pa jo je iskal in odkril še na drugih mestih v Karavankah, zlasti na primer v Boncli (fara Koroška Bela), toda proizvodnja metalnega svinca je bila tako skromna, da je ni zapisala nobena statistika. Ko so leta 1829 prepisali vse entitete na Lojza Razingerja, so s tem opravili v bistvu samo formalnost, kajti Lojz se med kopači svinčeve rude ne omenja nikdar več.⁵

Skrajnemu gorenjskemu kotu so se kmalu pridružile Knapovže, rudarski zaselek v neposredni bližini vasi Topol pod Katarino (nedaleč vasi Sora pri Medvodah). Že leta 1787, še bolj pa v letih 1790—1793—1795 so kar precej rudosledili svinec okoli Knapovž,⁶ toda otipljivejši uspeh je imel šele Jožef Žerovic (Scherowitz, Scheroviz in podobno), posadni mojster v idrijskem rudniku živega srebra. Ni nevažno poudariti, da je Žerovic prišel v Knapovže prek rudniškega področja Škofje pri Podjelovem brdu, kjer je leta 1796 iskal baker in srebro.⁷ Toda raje je šel naprej in se v naslednjem letu osredotočil na rudosledenje svinca v Knapovžah.⁸

Tudi Žerovic je imel phalnico z dvema stopama za drobljenje rude in navadni talilni ogenj, torej peč, ki je bila visoka dva do tri metre. Ko je leta 1817 umrl, je še tisto nekaj dejavnosti zastalo za več desetletij.⁹

Na kratko opisana uvodna dejavnost je bila tako skromna in neredna, da zanjo ne moremo narisati diagrama; dovolj bo, da jo zapišemo v obliki razpredelnice (vse v tonah):¹⁰

² Arhiv Slovenije, Ljubljana (AS), Rudarska knjiga, signatura M 8, str. 216, dalje Rudarska knjiga M 9, str. 14—15 in 19. — Kjer ni drugače označeno, se hrani arhivsko gradivo v cit. Arhivu Slovenije.

³ Rudarska knjiga M 13, str. 11.

⁴ Rudarski knjigi M 13, str. 11 in M 27, str. 179; dalje Gub. arh., Reg III, fasc. 111 za leta 1795—1809.

⁵ Rudarski knjigi M 13, str. 11 in M 27, str. 179.

⁶ Rudarski knjigi M 9, str. 34 in 72, in M 10, str. 37 in 55.

⁷ Rudarska knjiga M 10, str. 66.

⁸ Prav tam, str. 74 in 147.

⁹ Rudarski knjigi M 11, str. 94, in M 28, str. 323.

¹⁰ Gub. arh., Reg III, fasc. 111 za leta 1793—1809; za leto 1815 prim. Gub. arh., fasc. 58 za leta 1817—1834.

Leto	Lukman	Ruard	Zerovic	Skupaj
1798	14,2			
1800	7,6			
1801	6,2	18,2		
1803	5,6			
1804	41,4			
1805	11,2			
1809	4,0	1,1	0,6	5,7
1815				19,0
1816	8,5			

V vmesnih letih niso kopali in talili, ali pa je bilo obojega tako malo, da količine ne registrira nobena statistika. Iz navedenih podatkov v razpredelnici smemo sklepati, da vse tri peči (vsak podjetnik je namreč premogel po eno peč) niso nikoli presegle količine 50 ton svinca.

Ce primerjamo proizvodnjo v osrednji Sloveniji s koroško proizvodnjo, ki je bila absolutno vodilna v habsburški monarhiji, dobimo naslednjo podobo: Leta 1801 so natalili Korošci v svojih pečeh 2271 ton metalnega svinca, Kranjci le okoli 25 ton. Sorazmerje je bilo torej skoraj 1 : 100. — Istega leta so vsi koroški železarski plavži natalili okrog 11.000 ton surovega železa, svinca potemtakem 21 % ali peti del omenjene količine železa; kranjski plavži so natalili okoli 2000 ton surovega železa, svinca pa pridobili komaj 1,3 % te količine ali nekaj več kot stoti del železa. Iz tega sledi, da sta bila železo in svinec prvovrstna montanistična dejavnost na Koroškem, v osrednji Sloveniji pa je tak sloves uživalo samo železo. Bolj ko si se odmikal od črte Dobrač—Peca proti jugu, manj je bilo železa in svinca, zato pa več premoga.

Motnje v proizvodnji in prodaji svinca; uvodni znaki gospodarskega liberalizma (1810—1840). Novembra 1806 je odredil Napoleon blokado Anglije, šest tednov pozneje pa so Angleži odgovorili z zaporo francoskih pristanišč. Avstrija je bila prisiljena, pridružiti se francoskemu sistemu blokade. Ker se za to potezo ni kaj posebno navduševala, se je koroški svinec nemoteno prodajal doma in v Italiji, kamor so ga izvažali prek Trsta. Zaradi trenutne situacije mu je cena znatno poskočila in še tik pred ustanovitvijo Ilirskih provinc, torej pred jesenjo 1809, mu je znašala izrednih 20 goldinarjev za cent ali 56 kg.

Kmalu po ustanovitvi Ilirskih provinc je francoska uprava prepovedala izvoz tudi svinca v preostalo Avstrijo. Da bi nekako zmanjšala nakopičene količine, ki so nevarno dušile nemoteno proizvodnjo svinca, je leta 1811 odredila nakup večjih količin za francosko armado. Tak način reševanja težav je bil vsekakor kratkoročen in ni nudil svetle perspektive; zato ni prav nič čudno, če so bile vse fužine z rudniki vred poleti 1813, ko je pričela avstrijska armada izrivati iz Provinc francosko vojsko, v prav nezavidljivem položaju.

Zlom Napoleonovega cesarstva so tudi v Jadranu oddaljeni Angleži hitreje izkoristili kot pa domači Avstrijci. Vzroki za ta pojav, ki so že posledica tehniške revolucije, so notranjeavstrijsko industrijo nekaj časa krepko pestili. Angleži so tudi s svojim svincom vdrli v Trst in brez

posebnih težav spustili ceno za cent celo na 11 goldinarjev 15 krajcarjev (padeč cene za ok. 45%), torej na sâmo mejo avstr. rentabilnosti.

V tem času je torej tehniška revolucija zajela Anglijo že zelo na široko. Tolikšno znižanje cene za svinec so Angležem omogočili predvsem trije čini. Najodločilnejši je bil ta; da so svinčevo rudo talili s pomočjo premoga. Zaradi te tehniške novosti jih je stalo taljenje enega centa rude le 45 avstrijskih krajcarjev, Korošce z njihovim lesom pa točno trikrat več ali 2 gld 15 kr. Avstrija je namreč tedaj komaj poskusno uvajala premog v proizvodnjo; koroški svinčarji pri vsem tem niti niso imeli v svoji bližini kakšne omembe vredne zaloge kvalitetnega premoga. Večja eksploatacija premoga je pričela v glavnem šele precej po letu 1820; in zamujenega časa ni bilo lahko nadoknaditi. — Drugi element tega v področje mezd. Angleži so kopali svinčevo rudo na Škotskem, kjer so bile mezde bistveno nižje od mezd za enako delo na Koroškem. — Tudi tretji element je bil na strani Angležev: prevoz po morju do Trsta je bil cenejši od cestnega prometa med Koroško in Trstom. V rudniku Rabelj je znašala proizvodna cena za cent metalnega svinca nekaj manj kot polnih 9 gld, v Bleibergu nekaj manj kot 10 gld. Prevoz iz Koroške do Trsta je stal od 1,5 do 2 gld. Upoštevajoč razne stroške je Rabelj prodajal v Trstu komaj še z dobičkom. Bleiberg pa že z izgubo.¹¹ Angleži so imeli pri ceni 11 gld 15 kr še vedno dobiček.

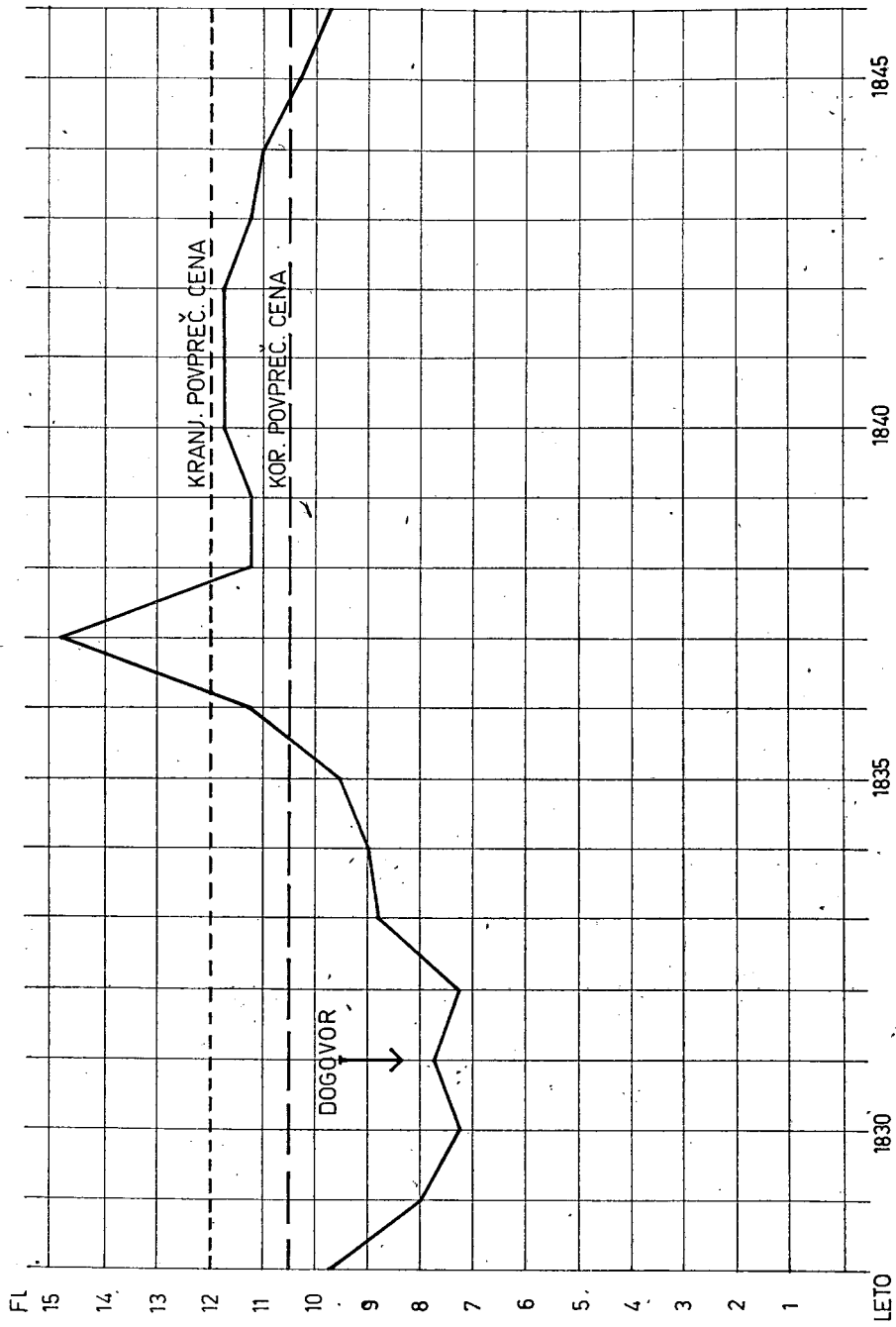
Zaradi takega položaja je bila potrebna tudi pomoč države, da so koroški svinčarnarji le še obdržali tržišče, ki jim je že uhajalo iz rok. Vsi podjetniki z ozemlja bivših Provinc so leta 1824 kolektivno prosili za odstranitev ovir v montanistikumu in država je spremenila carinske postavke in druga plačila. Vse to je še največ koristilo svinčarnarjem beljaškega okrožja (Bleiberg, Rabelj), kjer so na primer leta 1815 proizvedli 2337 ton metalnega svinca, manj pa celovškemu okrožju (Pliberk, Peca, Železna Kapla), kjer so pridobili le 408 ton, vsa dežela skupaj 2745 ton metalnega svinca.¹²

Tako se je domača proizvodnja popravila, toda povečala se je tudi zmogljivost tuje konkurence. Leta 1827 je vsa Koroška pridobila 3909 ton metalnega svinca, kar pomeni povečanje proizvodnje skoraj za 46 odstotkov v primeri z letom 1815 in povečanje za 72% z ozirom na leto 1801. Ne bi se zadrževali pri tolmačenju te konjunktura, želimo le opozoriti na to, da ji je resno grozila nova močna konkurenca. Na svetovnem tržišču se je namreč v prav kratkem času uveljavila Španija, in ta je v določenem trenutku Korošcem skoraj zaprla izvoz iz Avstrije.

Še leta 1829 je skušala koroška deželna oblast urediti razmere, kakor je vedela in znala. Toda brez državne pomoči spet ni šlo. Tokrat so rešitev nakazali v obliki izredno pomembne organizacijske novosti: politična oblast je namreč dovolila, da so podjetniki ustanovili privatno združenje, ki je imelo *močno potezo modernega kartela*. Vedeti moramo, da je do združenja prišlo v času tehniške revolucije in da nima nobene

¹¹ Gub. arh., fasc. 58 za leta 1817—1834.

¹² Prav tam.

podobnosti s koncentracijo podjetij v roki nekakšne zadruga, delniške družbe ali sicer homogene lastniške združbe! Ko je država izčrpala vse svoje možnosti, je napotila podjetnike k medsebojnim privatnim dogovorom v smislu gesla »pomagajte si sami, da premagate konkurenco in da pri tem ostanete rentabilni«.

Tako je leta 1830 cesar dovolil oziroma »odločil«, da je lastnikom rudnikov, fužin in podobnih podjetij na prosto dano, da ustanovijo društva za prodajo montanskih izdelkov po vzorcu Skandinavije.¹³ Zato je morda kar tega leta, vsekakor pa l. 1831 že obstajalo v Bleibergu nad Beljakom združenje svinčarnarjev.¹⁴ V bistvu je bil to pogodbeni dogovor podjetnikov za fiksiranje in obdržanje cen svojih proizvodov; podpisan je bil torej kartel cen. Ta kartel cen je seveda veljal za domače tržišče; ker ni bil podpisan noben mednarodni kartel, je jasno, da so na svetovnem trgu veljale konkurenčne cene. Profit so si podjetniki zajamčili le z visoko ceno doma. Priloženi diagram domačih cen potrjuje to dovolj zgovorno (gl. str. 353).

Če je dvajset let pozneje koroški železarski strokovnjak Josef Schlegel (tudi direktor prevajlske železarne) predlagal zaradi padanja cen železa in hudega boja s konkurenco »sestop« vseh domačih proizvajalcev tračnic, da bi tako preprečili kvarjenje cen,¹⁵ je samo prenesel teorijo in prakso kartela cen iz svinčarske v železarsko stroko, sedaj seveda v že precej bolj razviti obliki gospodarskega liberalizma.

Komaj so svinčarski podjetniki zadovoljivo premagali špansko konkurenco in ustvarili kartel cen, že se je spet pojavila podobna težava mednarodnega značaja. Nemški Zollverein, ki se je vse bolj krepil od začetka tridesetih let 19. stoletja, je v zaščito svojih članic določil leta 1836 sorazmerno visoko uvozno carino zlasti za dva proizvoda, ki sta Koroški veliko pomenila: za svinčevo belilo in za metalni svinec.¹⁶ Ker v tem primeru ni šlo zgolj za gospodarski pojav, ampak tudi za političnega, je avstrijska administracija izraziteje intervenirala v korist koroškega svinca.

Prva domača konjunktura (1841—1867). Tako zaradi opisanih perturbacij kakor zaradi izrazitega pomanjkanja investicijskega kapitala v dolgi vrsti let po restavraciji se začetna proizvodnja svinca v osrednji Sloveniji ni mogla nadaljevati in zato tudi ne biti deležna ugodnih cen po sklenitvi kartela. Več kot prvih dvajset let predmarčne dobe je vladalo v svinčarstvu tu popolno mrtvilo. Izjema je seveda rudosledenje, ki pa nima nobenega gospodarskega učinka. Sele v začetku štiridesetih let so oživela pomembnejša dela v Knapovžah in v Šmartnem pri Litiji.

Najprej želimo na kratko opisati dejavnost v Knapovžah. Večja in obetavnejša rudosledna dela je tu pričela leta 1841 posebna družba.¹⁷ Ta

¹³ Gub. arh., Reg VIII, fasc. 31, 1834—1840, 3.

¹⁴ Prav tam, Reg VIII, fasc. 31, 1834—1840, 2.

¹⁵ Prim. mojo oceno I. Mohoričeve Industrializacije Mežiške doline, Zgodovinski časopis XII—XIII, 1958—59, str. 350.

¹⁶ Prim. op. 15.

¹⁷ Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen, IV. Jgg, Wien 1856, str. 253 (Cit. Österr. Zeitschrift).

je prešla od neformalne oblike v formalno firmo šele po 13 letih rudoslednih del. Dne 14. aprila 1855 je bila pravno ustanovljena in protokolirana Rudokopna družba Knapovže (Bergbau Gesellschaft Knappousche). Sestavljali so jo Josef grof Auersperg, Fidelis Terpinc, Primož Hudovernik, trije izmed baronov in baronov Zois, Valentin Zeschko, Daniel Detela, itd.¹⁸ Vse manj izdatna žila svinčeve rude, ki že tako ni bila bogata (saj so rudosledili 13 let!), je terjala dodatne investicije. Obstoječa družba jih ni zmogla, zato se je leta 1859 konstituirala nova,¹⁹ ki je imela namen, da prejšnjo kupi. Staro družbo so črtali iz seznama firm aprila 1860, novo pa protokolirali 30. junija 1861.²⁰

Glavna direktorja v novi Svinčarski združbi v Knapovžah (Bleigewerkschaft in Knappousche) sta bila Ljubljancana bankir in trgovec Jacob Cohn Mayer in trgovec Johann Kham, vsi stari deležniki le zgolj lastniki kuksov.²¹ Oba direktorja in financerja sta z zelo spremenljivo rudarsko srečo vodila rudnik 15 let. Končno so bile leta 1875 rudnik ter vse nepremičnine in premičnine prodane na javni dražbi. Od takrat do leta 1892, ko je firma tudi formalno ugasnila, se v rudniku seveda ni delalo.

Knapovski rudnik je imel veliko delavcev, — za leto 1856 jih navajajo 200 (170 moških in 30 žensk), — toda obratovodja je večkrat ponovil zahtevo, da primanjkuje *sposobnih* rudarjev. To se pravi, da kvantiteta ni nadomeščala kvalitete in da sicer vztrajni kmečki delavci niso zlahka pridobili spretnosti poklicnih rudarjev. Po drugi strani je to pomenilo za podjetje, da izdatki za mezde niso v pravem sorazmerju s proizvodnjo rude.

Sledi opis *prve družbe* v Šmartnem pri Litiji. Ne bi se zadrževali pri jeseniškem fužinarju Ruardu, ki je v letih okoli 1838 še vedno samo iskal svinčevo rudo,²² ampak pri dediču teh njegovih entitet tu in drugje v Zasavju, namreč pri Premogokopni združbi v Zagorju ob Savi. Poleg omenjenih kopov svinca je v petletju 1841—1845 in tudi pozneje prejela še nove v Trbovljah, pri Radečah, blizu Sevnice, zlasti še pri Zavrstniku ob Šmartnem pri Litiji.²³ Koncesijo za prvo svinčevo peč v Toplicah pri Zagorju je prejela že septembra 1841, za drugo in tretjo septembra 1842, medtem ko so ji polvisoko peč za svinec koncesionirali septembra 1843 (visoka je bila 4,75 m; ostale navadne peči so bile nižje).²⁴ Vse te koncesije je družba dobila s pogojem, da bo uporabljala premog pri taljenju svinčeve in bakrove rude (to je bil v tej dobi zelo čest pogoj!). Prav

¹⁸ Rudarska knjiga M 3, str. 1, dalje Bergbuchs-Urkunden (za ljubljansko rudarsko sodišče) 1851—1855, dokument št. 19. — Junija 1855 je iskala višjega talilničarja; pogoj za sprejem je bilo znanje kranjskega, češkega ali njemu podobnega jezika. — Službo je dobil Rudolf Zemlinsky (Čeh?).

¹⁹ Gewerkenbuch Tom I, str. 93.

²⁰ Firmenprotokoll 1855—1863.

²¹ Vsaj leta 1873 je bil direktor podjetja Michel Angelo Zois; prim. Bergbuchs-Urkunden (lj., sod.) 1872—1876, dok. št. 170.

²² Rudarska knjiga M 12, str. 156. — Ruard je imel peč za taljenje svinčeve rude v Savi na osnovi Buccellenijeve koncesije iz sredine 18. stoletja. Sredi 19. stoletja je sem ter tja samostojno še natalil skromne količine svinca (Ruardov arhiv, fasc. VIII). Tudi Kranj. ind. družba je kdaj pa kdaj nakopala nekaj svinčeve rude in jo pretalila v lastni režiji.

²³ Rudarska knjiga M 12, str. 202.

²⁴ Arhiv rudnika Zagorje (ARZ, Zagorje ob Savi), spisi v jamomernici ter v fasciklih IV in VI.

zaradi tega pogoja je združba prejela konec decembra 1843 še koncesijo za štiri peči za pridobivanje koksa.

Prav za prav je združba hotela najprej taliti svinčevo in cinkovo rudo kar v dosedanji železovi visoki peči v Pasjeku, ki jo je tudi prevzela od Ruarda in jo popravila leta 1842, potem ko je bila deset let zunaj obratovanja. Preko poskusov ni prišla; raje se je osredotočila na Toplice pri Zagorju, pri Zavrstniku je zgradila le phalnico s stopami.²⁵ Zaradi kar velike aktivnosti in dobrih naprav je postala Premogokopna združba prvi in pravi modernizator osrednjeslovenskega svinčarstva. Konjunktura za svinec je bila tolikšna, da je združba — kot pravi poročilo jamskega nadzornika — kopala rudo kar na roparski način. Leta 1853 je delalo 160 delavcev, po veliki večini kmečkih fantov iz okoliških vasi. Kolikor rude še ni bilo dovolj, jo je kupovala v Rablju.

Čeprav se je podjetje imenovalo Premogokopna združba, je bila premogokopna le po imenu, dejansko pa vrsto let *podjetje za izkop in taljenje metalnih rud*. To zlahka dokažemo z njeno bilanco za leto 1845, ki pravi, da so investicije v izkop premoga znašale 25 % vseh rudarskih investicij; vloge v izkop metalnih rud pa 75 % vseh rudarskih investicij. Res čisto sorazmerje med premogom in svinčevo rudo je bilo 1 : 2,6 v korist te poslednje (seveda glede naložb).

Bilanco moramo reproducirati, ker nam analiza veliko pove in je prav karakteristična za konjunktorni val v predmarčni dobi (sicer detajlirane postavke so tu združene in jedrnato citirane, razvrščene po višini vsot, goldinarji zaokroženi na cele vsote).²⁶

Izdatki

Investicije v rudnike svinca	19.006 fl
Investicije v rudnike premoga	7.292 fl
Investicije v rudnike cinka	5.130 fl
Investicije v rudnike železa	2.602 fl
Investicije v obe cinkarni	19.251 fl
Investicije v pudlarno	12.214 fl
Investicije v svinčarno	4.500 fl
Investicije v pasješki plavž	4.292 fl
Investicije v obrat neizgorljive opeke	1.331 fl
Uradna režijska	8.832 fl
Nakup zemljišč in entitet	8.468 fl
Obresti od najetih posojil	7.276 fl
Razni izdatki	29.911 fl

Skupaj 130.105 fl

Prejemki

Proizvodnja svinca in cinka	46.133 fl
Widmannova vloga	41.000 fl
Luckmannov kapital	20.000 fl
Habtmannova vloga	10.000 fl

Skupaj 117.133 fl

Podjetje izkazuje čiste izgube 12.972 fl

²⁵ Prav tam, fasc. IV.

²⁶ Prav tam, fasc. VI.

Daleč na prvem mestu so investicije v rudnike svinca. Premog zastaja, ker je bila tehniška revolucija šele na pohodu (industrija, železnica). Glede rudnika cinka pri Šoštanju je bila direkcija združbe opozorjena že prej, da naložbe ne bodo rentabilne, ker je ruda prerevna (samo 10 % čistine), toda povpraševanje po cinku je bilo tolikšno, da je direkcija le tvegala odkop v širokem obsegu. Naložbe so pozneje opustili in prešli na nakup rude v Rablju. Investicije v obe cinkarni (tisto v Lokah so kmalu ukinili) so bile zelo rentabilne, saj je združba imela v Toplicah že najmočnejšo cinkarno v vsej monarhiji, medtem ko so bile vloge v pudlarno docela zgrešene. So odsev konjunktura za železo, toda pasješki plavž zaradi pomanjkanja gozdnega železa ni redno obratoval, dovoz koroške rude ali surovega železa v zakotni obrat pa ne bi izkazoval dobička. V postavki »Razni izdatki« so skrita izplačila za mezde.

Medtem ko sta vlogi Widmanna in Habtmanna redni vlogi dveh članov združbe, gre pri Lukmannu, znanem ljubljanskem grosistu, za kratkoročno posojilo, ki seveda ne bi bilo potrebno, če bi združba opustila naložbe v pudlarno. Zanimivo je, da med prejemki ni izkazan dobiček od prodaje premoga. Ali ga sploh ni bilo ali pa imamo pred seboj nepopoln osnutek bilance. Verjetnejša je prva možnost, kajti čista izguba je že fiksirana.

Sicer je res, da bilanca dokumentira le eno poslovno leto, toda zaradi konjunktura za cink in svinec in ob dejstvu, da železnica skozi Zasavje še ni redno obratovala, je skoraj gotovo, da bistveno drugačne podobe bilance neposredno pred in po citiranem letu niso imele. Ko je stekla železnica in je število industrijskih obratov naraslo, se je združba vse bolj osredotočila na premog; plavž v Pasjeku je prodala z gozdovi vred leta 1856, opustila pudlarno že pred tem, v letih 1861—1862 opustila manjšo železarsko fužino blizu Šmartnega, opustila izkop svinčene rude in proizvodnjo metalnega svinca (glede bakra ni nikoli prešla meje poskusov),²⁷ obdržala pa brezkonkurenčno cinkarno. Končno imamo dokaz za to, da se je združba vse bolj osredotočila na premog, tudi v dejstvu, da so pričeli 1865 graditi in naslednjega leta končali 1600 m dolgo konjsko železnico od premogovnika v Toplicah do železniške postaje Zagorje. Najmočnejši dokaz preusmeritve v premogovništvo pa je odkup vseh rudnikov Združbe c. kr. priv. Ljubljanske čistilnice sladkorja leta 1862.

Kmalu za to združbo se je v okolici Šmartnega zasedrila tudi *družina podjetnikov Baumgartner*. Na dan 30. decembra 1845 je ljubljanska družba Ivan Baumgartner & Co prejela v Pólsniku več kopov za svinčevo rudo in iz njih ustvarila kompleks, ki mu je dala ime Pólsnik I. Tu so bili deleži razdeljeni takole: ljubljanski grosist Ivan Baumgartner 34 %, koroški železarski podjetnik Peter Mayerhofer 33 %, direktor ljubljanske cukrarne Carl Kranz 23 %, Franz Wieland 10 %.²⁸ Istega dne je ta skupina prejela še kompleks Pólsnik II — in tretjega Na jezeh (pri Šmartnem), ki si ju je enako razdelila v omenjenem sorazmerju in je

²⁷ Rudarska knjiga M 3, str. 239.

²⁸ Rudarska knjiga M 12, str. 206.

bilo podobno razmerju tudi pri premogovniku Šemnik II blizu Zagorja ob Savi.²⁹ Vsi trije kompleksni skupaj so bili rudarska osnova podjetja »Rudnik svinca pri Šmartnem« (Bleibergbau bei St. Marein).³⁰

Nekako šest mesecev pozneje je družba smela v Šmartnem postaviti poskusno talilno peč po — novost! — severnoameriški talilni metodi (vendar prek poskusov ni smela). Zaradi tega je šele v februarju 1849 prejela koncesijo za dve peči blizu Šmartnega s pogojem, da bo talila samo s premogom in šoto.³¹ Drobilnico rude s pritiklinami je imela v Spodnjem Logu ob Savi.³² Izmed vseh svinčarskih podjetnikov te dobe je imel Baumgartner še najmanj delavcev: leta 1853 le 115 (90 moških in 25 žensk).

V lastništvu deležev so kmalu nastopile spremembe: leta 1852 je izstopil Peter Mayerhofer ml., kosár s Koroškega,³³ od leta 1859 dalje pa so deleži ljubljanskega Ivana Baumgartnerja prehajali na tržaškega Jožefa Baumgartnerja.³⁴

Nekaj pred tem, leta 1854, je Jožef Baumgartner v družbi s Carlom Kranzem prejel posebne kope svinčeve rude. Svojo družbo sta imenovala »Združba Jožef Karel za kopanje svinca v Šmartnem« (Josef Carl Bleibergbau Gewerkschaft zu St. Marein).³⁵ Ob vstopanju tržaških Baumgartnerjev v staro družbo se je razširila vest, da jo bodo s pomočjo nove preobrazili v delniško družbo in da bodo montirali parni stroj 12 KM.³⁶ Misel se ni uresničila, pač pa so izpeljali naslednja dela: postavili so drobilnico rude in separacijo, 363 m dolgo ozkotirno železnico od drobilnice k talilnici ter 255 m dolg »vodovod« od nekega potočka k separaciji. V decembru 1862 so vse te naprave že delovale,³⁷ po kaj pogosti takratni praksi so šele naknadno prosili in prejeli koncesijo za vse te nove naprave. Istočasno je dal Jožef črtati entiteti Pólsnik I in II ter drobilne in druge naprave v Spodnjem Logu, ki so bile Ivanova last.³⁸

²⁹ Prav tam, str. 201.

³⁰ Prav tam, str. 208, in Rudarska knjiga M 1, str. 513, 521, 529. — Ne gre za neko Šmarje (St. Marein), ampak za določeno Smartno (Set. Martin) pri Litiji. Katastralne mape iz predmarčne dobe (hrani jih AS) nimajo niti v neposredni niti v bolj oddaljeni okolici Litije ali Šmartnega nikjer vrisane ali ledinskega ali krajevnega imena Šmarje. Da je Šmarje = Smartno, so mi potrdili tudi nekateri dobri poznavalci krajevne zgodovine, zlasti tov. Jože Stare, Smartno št. 3. Sicer pa tudi uporabljeni viri ne dopuščajo dvoma: podjetje »Rudnik svinca bei St. Marein« je imelo dve peči 'in Set. Martin'. Gre torej za popačenje Smartna v Šmarje.

³¹ Rudarska knjiga M 13, str. 27 in 28.

³² V isti vasi je 26. maja 1849 dobil koncesijo za pralnico svinčeve rude in phalnico s 5 stopami tudi Friedrich baron Steiger-Mantricher; toda tudi ta je bil eden izmed tistih »podjetnikov«, ki jih je vabila k delu konjunktura, a so bili njihovi uspehi enaki ničli. Rudnik z vsemi napravami je 7. aprila 1851 kupila družba ljubljanskega Baumgartnerja; osem let pozneje je vse prešlo v last tržaškega Baumgartnerja (Rudarski knjigi M 1, str. 573, in M 13, str. 30).

³³ Bergbuchs-Urkunden (lj. sod.) 1851—1855, dok. št. 17.

³⁴ O udeležbah Karoline Baumgartner iz Trsta pri svinču in premogu prim. še Bergbuchs-Urkunden (lj. sod.) 1856—1859, dok. št. 95.

³⁵ Bergbuchs-Urkunden (lj. sod.) 1856—1859, dok. št. 11.

³⁶ Namest. arh., fasc. 28, 6—7.

³⁷ Bergbuchs-Urkunden (lj. sod.) 1860—1866, dok. št. 39, in Rudarska knjiga M 3, str. 199.

³⁸ Upniki stare družbe, ki ji je večji del entitet ugasnil novembra 1862, so bili: Peter Mayerhofer ml. z 18.000 fl, Carl Kranz in Mihael Suštersič skupaj s 50.000 fl, Jožef Pugel s 35.000 fl, Ivan Kosler s 40.000 fl, Jožef Kosler iz Trsta z neznano vsoto (Rudarska knjiga M 1, str. 505). — Gre za skupno upniško vsoto najmanj 143.000 fl, ki se pa po vsej verjetnosti ne nanaša samo na svinčarsko dejavnost trdke Ivan Baumgartner & Co, ampak na vso njeno rudarsko aktivnost, torej tudi na premogovništvo v Šemniku. — Vsekakor je vsota dokaz, da že zgodaj v začetku gospodarskega liberalizma s kapitalom npr. 150.000 fl, ki je v predmarčni dobi predstavljal zadostno osnovo, nisi mogel nič več uspešno konkurirati v že tako dragem rudarstvu.

Tako je tržaški Baumgartner absorbiral ljubljanskega brez delniške družbe — in to je bila velika napaka. Gospodarski liberalizem je bil na pohodu in je drobil grösistične tvrdke, forsiral pa delniške družbe.

Jožef-Karlova združba ni že od leta 1865 dalje nič več mogla plačevati rudarskih davščin, — ali z drugimi besedami: postala je nelikvidna. Ustavila je vsa dela, čeprav se je komaj modernizirala. Tudi preostanki stare družbe (kompleks Na jezeh itd.), ki so bili Jožefova last, so dočakali isti konec. Vse to je kupil leta 1868 na dražbi znani kapitalist dr. Oskar Pongratz³⁹ za ceno, ki je bila »brez primere nizka«.

S tem smo končali zunanji opis nosilcev prve konjunktore. Treba pa je še spregovoriti o njenih karakteristikah, o njenem mestu v okviru avstrijske proizvodnje metalnega svinca, zlasti pa o padanju cen svinca kot o glavnem vzroku za njeno recesijo.

Do leta 1849 je bila nosilec proizvodnje metalnega svinca Premogokopna združba; torej je njena proizvodnja obenem proizvodnja osrednje Slovenije oziroma Kranjske. Leta 1844 je še znašala 140 ton, poskočila, nato na 162 ton, leta 1846 pa padla na 102 toni; leta 1849 se je povzpela na 197 ton metalnega svinca.

V sedemletju 1850—1856 se je skupna proizvodnja osrednje Slovenije, konkretno torej Premogokopne združbe, obeh Baumgartnerjev in Knapovž že gibala med 424 tonami leta 1850 in 190 tonami leta 1856, vendar s stalno tendenco padanja tonaže. Prav za prav so v letu 1856 imenovano količino proizvedli le v Knapovžah, ker so vsi drugi obrati praznovali.

V dveletju 1857 in 1858 je bila tonaža izredno nizka, ker je Premogokopna združba že pričela polagoma opuščati svinec, Baumgartnerji so še upali z investicijami v rudniška raziskovalna dela dvigniti izkop rude in boljše založiti slabo izkoriščene peči, Knapovže pa so hirale zaradi pomanjkanja investicijskega kapitala. Proizvodnjo metalnega svinca je težko fiksirati, vendar utemeljeno domnevamo, da se je sukala med 30 in 50 tonami. Potem je sledil ponoven dvig, katerega absolutni nosilec so Knapovže. Le-te so proizvedle v letih⁴⁰

1859		377 ton	1865		130 ton
1860		311 ton	1866		146 ton
1861		283 ton	1867		113 ton
1862		179 ton	1868		54 ton
1863		155 ton	1869		43 ton
1864		171 ton	1870		28 ton

V vseh 25 letih konjunktore je izkop rude zelo nihal, vzporedno z njim seveda tudi proizvodnja metalnega svinca. Ko je Premogokopna opustila svinec v lastni režiji, ga je proizvajala v prav skromnih količi-

³⁹ Gewerkenbuch Tom I, str. 69.

⁴⁰ Podatke smo povzeli iz dveh serij tako zelo znanih statističnih publikacij, da jih tu ne citiramo precizno (glavni naslov se jima je namreč večkrat menjal); ti seriji sta: Poročila trgovske in obrtne zbornice v Ljubljani — od 1852 dalje, in Der Bergwerks-Betrieb im Kaiserthume Österreich.

nah le še kot stranski proizvod pri taljenju cinkove rude v topliški cinkarni (5—8 ton). Ker za podjetje ni bilo rentabilno, kopati rudo v lastni režiji in dodatne količine kupovati v koroških svinčevih rudnikih, izpričuje zgornja razpredelnica neprijetno dejstvo, da so se domači rudniki počasi izčrpali in da bo novo rudosledenje izredno drago. Spričo absolutne dominacije koroških proizvajalcev, ki so se v tem času že modernizirali in vpeljali vrsto tehničnih novosti ter so zato mogli pristati na zelo elastične cene, so bili osrednjeslovenski podjetniki praktično brez moči. Koroška proizvodnja je namreč prav v tem času napredovala takole:⁴¹

leta 1864		3228 ton	leta 1866		3693 ton
leta 1865		3506 ton	leta 1867		3751 ton

Navedene količine metalnega svinca je leta 1868 natalilo 70 peči, naslednjega leta 64 peči. Osrednja Slovenija je premogla le šest peči (tri v Knapovžah, tri v Šmartnem; Toplic sèm ne štejemo več), torej toliko, za kolikor se je znižalo število na Koroškem; tu številka 6 ne predstavlja nobene kvantitete, v osrednji Sloveniji pa pomeni to že kar likvidacijo svinčarstva.

Vemo že, da je bila na Kranjskem povprečna cena metalnega svinca višja kot na Koroškem in se je sukala okoli 12 gld. Kadar so bile cene v Knapovžah in v Šmartnem precej nad 12 gld, so podjetja še bila rentabilna, kadar so bile pod 12 gld, so delala z izgubo. Zato bomo vzroke za hiranje naših podjetij iskali in našli v naslednjih številkah oziroma cenah metalnega svinca za cent:⁴²

Leto	gld	kr	Leto	gld	kr
1859	14	84	1864	12	55
1860	14	23	1865	11	22
1861	16	00	1866	12	49
1862	15	60	1867	13	04
1863	13	01	1868	12	06

Pri letu 1864 smo navedli letno povprečje, toda že v novembru in decembru je cena znašala celo samo 11 fl 83 kr; v naslednjem letu je padla še bolj. Podobne hude padce cen je poznalo seveda tudi koroško svinčarstvo. Tako je od oktobra do konca leta 1862 padla cena erarnega bleiberškega svinca od 17 gld 25 kr na 14 gld 50 kr (padec za več kot eno šestino). Torej padanje cen na Koroškem je izzvalo padec cen na Kranjskem in ker je bila tu proizvodnja dražja, so podjetniki prej pričeli zapirati jame in ugašati peči. Če je leta 1855 še delalo v svinčarstvu 379 moških in 96 žensk (skupaj 475 zaposlenih, od tega 42 % v Knapovžah), so ob navedeni krizi praktično ostali na delu dobri trije odstotki delavcev.

⁴¹ Der Bergwerks-Betrieb za citirana leta.

⁴² Der Bergwerks-Betrieb za citirana leta.

Leta 1870 so delovale oziroma životarile samo Knapovže, ki so pridobile bore 15 ton svinca, preostalih 13 ton sta proizvedli cinkarni v Topličah in v Šentjanžu kot stranski proizvod taljenja cinkove rude. Od navedenega leta dalje do 1876 je slonela vsa proizvodnja metalnega svinca na obeh cinkarnah. Skupno sta pridobili v tem času letno od 14 do 19 ton svinca, le leta 1876 že 28 ton.

Zato je tudi slika o delavcih v svinčarstvu zelo blede. Leta 1872 se je število zaposlenih v montanisticumu na Kranjskem sicer povečalo za 211 oseb v primeri s prejšnjim letom, toda dvig gre na račun rudnikov premoga in bakra:⁴³

Rudniki		Fužine	
Rjavi premog	1061 rudarjev	Železo	236 delavcev
Živo srebro	692 rudarjev	Živo srebro	143 delavcev
Železova ruda	510 rudarjev	Cink	104 delavci
Bakrova ruda	138 rudarjev	Baker	81 delavcev
Cinkova ruda	102 rudarja	Svinec	4 delavci
Črni premog	28 rudarjev		
Rj. manganovec	21 rudarjev		
Svinčeva ruda	12 rudarjev		
Skupaj 2564 rudarjev		Skupaj 568 delavcev	

Kolikor je bilo zaposlenih v svinčarstvu, so to le posadke za nujna vzdrževalna dela, da ni vse skupaj propadlo, pa tudi rudarsko-pravno so podjetja s tem zadrževala ugasnitev entitet in koncesij.

Druga domača konjunktura (od leta 1878 dalje). Toda svinčarstvo v osrednji Sloveniji le še ni do kraja zamrlo. Znova se je silovito dvignilo in ustvarilo krivuljo, kakršne do takrat še niso poznali. Še enkrat si je okolica Litije pridobila dober sloves.⁴⁴ Ta trditev velja od 1878 do 1888 tako za proizvodnjo litijske svinčeve rude kot za produkcijo metalnega svinca iz nje, za čas po letu 1888 pa velja trditev le še za litijsko svinčarno, ki je talila surovi svinec iz *izključno uvožene rude*. To je prva izmed več karakteristik te druge konjunktura.

Začetek je dokaj nenavaden: Leta 1875 in pozneje⁴⁵ je okoli Šmartnega rudosledil živo srebro in svinec Carl Alexander Wehrhan, po poreklu iz saškega Harza, sicer pa v službi v naših krajih že od leta 1841 dalje. Od 1844 do upokojitve v letu 1866 je vodil v Hrastniku rudarska dela Tržaške premogokopne združbe v Hrastniku in Dolu. Ob upokojitvi se je umaknil v Celje, kjer je privatno pričel študirati nahajališča raznih rud po južni Štajerski, predvsem pa nahajališča cinobrove in svinčeve rude pri Litiji.⁴⁶

V Celju je ustanovil 23. aprila 1878 »Združbo Litijo« (Gewerkschaft Littai) na 60 kuksov, katere člani z njimi vred so bili Viljem

⁴³ Der Bergwerks-Betrieb za citirano leto.

⁴⁴ O litijskem svinčarstvu v 16. stoletju in o Združbi Litija prim. med drugim Österr. Zeitschrift, 34. Jgg, 1886, str. 334 (s kartami).

⁴⁵ Nova posestna knjiga I, str. 36, 38, 39, dalje Rudarska knjiga M 3, str. 554.

⁴⁶ Nekrolog v Österr. Zeitschrift, 36. Jgg, 1888, priloga, str. 86.

Langer, A. Griesheim, dr. Julius Buchler iz Trsta itd.; Carl Wehrhan je bil poleg tega obratovodja. — Pozneje so še pristopili Ljubljčan Jožef Krisper in dva Odendalla z Dunaja.⁴⁷ Okrepljena družba je zgradila litijsko fužino ali talilnico za svinec v letih 1880—1882 in montirala vanjo potrebne strojne naprave ter tri moderne peči tipa Tarnowitz; v naslednjih letih je postavila še nekaj podobnih peči. Omislila si je tudi žičnico s Sitarjevca (s hriba tik nad Litijo) do talilnice, ki je stala v Gradcu, to je, blizu današnje železniške postaje.

Združba Litija s sedežem v Litiji se je protokolirala na sodišču šele 6. junija 1882.⁴⁸ Najprej je šlo njeno delo precej v širino; kupovala je druge manjše a nedelujoče »družbe« za izkop svinca. Tako je leta 1883 kupila kope svinca in cinka blizu Jablance od dosedanjih lastnikov bratov Staretov iz Mengša,⁴⁹ leta 1887 rudarsko družbo v Dravskem gozdu, ki je nehala obratovati že leta 1878 (njeni deležniki so bili od 1850 dalje nekaj let tudi ljubljanski Baumgartnerji, leta 1878 tudi tržaška Karolina Baumgartner).⁵⁰ Dalje je Združba Litija za svoj račun iskala rude tudi v ruškem gozdu blizu Maribora, še posebej svinčevo na Dolenjskem in zlasti pri Radečah. Toda nikjer je ni bilo toliko kot prav okoli Šmartnega, pa še to so zaradi velike intenzivnosti kopanja hitro izčrpali. Del litijske svinčeve rude je *vseboval tudi srebro*. Tako so leta 1886 prvič⁵¹ — in iz te rude tudi poslednjič — pridobili 40,9 kg čistega srebra; iz 3,7 kg so dali izkovati spominske srebrnike, ostalo količino so morali oddati Glavnemu novčnemu uradu na Dunaju.⁵² Naslednje količine srebra, ki niti niso bile tako skromne, je fužina pridobivala iz bosenskih, srbskih, koroških in drugih uvoženih svinčevih rud z visokim odstotkom srebra.

Absolutno glavni nosilec — ne pa edini nosilec — izkopa rude in proizvodnje metalnega svinca je v drugi konjunkturi bila Združba Litija. Ko je leta 1877 pričel Wehrhan intenzivno rudoslediti, je bil položaj v avstrijskem svinčarstvu naslednji: Koroška je proizvedla 71,46 % vsega metalnega svinca, do sedaj v ozadju stoječa Češka pa 23,62 %; tako se je osrednja Slovenija uvrstila med preostalih 4,92 % proizvodnje. Vendar se je produkcija Litije nenavadno hitro vzpenjala in na višku leta 1884 so bila sorazmerja naslednja:⁵³

Izkop svinčeve rude		Proizvodnja metalnega svinca	
Koroška	8069 ton	Koroška	5346 ton
Kranjska	2942 ton	Kranjska	1906 ton
Češka	2299 ton	Češka	1182 ton
Galicija	1893 ton	itd.	
itd.		Vsa Avstrija	8511 ton
Vsa Avstrija	15.931 ton		

⁴⁷ Gewerkenbuch Tom I, str. 276.

⁴⁸ Ljublj. okrož. kot trg. sodišče, knjiga Druž I, fol. 91.

⁴⁹ Bergbuchs-Urkunden (lj. sod.) 1877—1885, dok. št. 575, in Rudarska knjiga M 3, str. 522, 538, 546.

⁵⁰ Rudarska knjiga V B, Steyermärkisches Berghauptbuch für den Cillier Kreis, str. 185.

⁵¹ Osterr. Zeitschrift, 35. Jgg, 1887, str. 542.

⁵² Der Bergwerks-Betrieb za citirano leto.

⁵³ Der Bergwerks-Betrieb za citirano leto.

Nekaj ton metalnega svinca je pridobila cinkarna Zagorje, vse ostalo odpade na Litijo. Galicija ni imela svojih peči; skoraj vso njeno rudo so pretalili v čeških svinčarnah. Pozneje, ko Litija ni več imela svoje lastne rude in je bila navezana izključno na uvoz, je Češka glede proizvodnje metalnega svinca znatno prehitela Kranjsko. Za povprečje razmerij smo izbrali leto 1898; takrat je natalila

Koroška	6096 ton metalnega svinca
Češka	2523 ton metalnega svinca
Kranjska	1709 ton metalnega svinca
Galicija	12 ton metalnega svinca

Ko je habsburška monarhija vstopila v prvo svetovno vojno, se je litijska talilnica svinca spremenila v tipično vojnodobaviteljsko fužino, saj je skoraj v celoti proizvajala svinec za armado. Ta naročila so ji omogočila konjunkturo, kakršne do takrat ta obrat ni poznal. Največ je proizvedla v prvem vojnem letu 1914, in sicer 3660 ton, potem pa manj: leta 1915 še 3220 ton, nato 2558 ton, leta 1917 spet 2715 ton.⁵⁴ Za poslednje vojno leto nimamo točnih podatkov, vendar smemo trditi, — po analogiji z vsemi drugimi podjetji v državi, — da je proizvodnja močno padla. Ko je po prevratu Slovenija dobila del slovensko-koroškega svinčarskega področja, je Litija bistveno nazadovala in pozneje ustavila delo. V času obstoja habsburške monarhije pa je bila ves čas na tretjem mestu oziroma na zadnjem mestu izmed treh vodilnih talilniških podjetij.

Tudi glede na števila rudarjev in talilničarjev je bilo to podjetje zanimivo po svoje. Predvsem je bila tu storilnost rudarjev večja v primeri z zgoraj naštetimi podjetji, pa tudi glede uvajanja otrok v proizvodni postopek je bila Združba Litija prva med svinčarnami v osrednji Sloveniji. Še najstalneje je bilo število plavžarjev. Prav za njih je bila zgrajena manjša vrsta hiš v neposredni bližini fužine. Ko so v času gospodarske krize med obema svetovnima vojnama talilnico porušili, so zidane hiše seveda ostale in prešle v druge roke (stoje v bližini železniške postaje Litija).

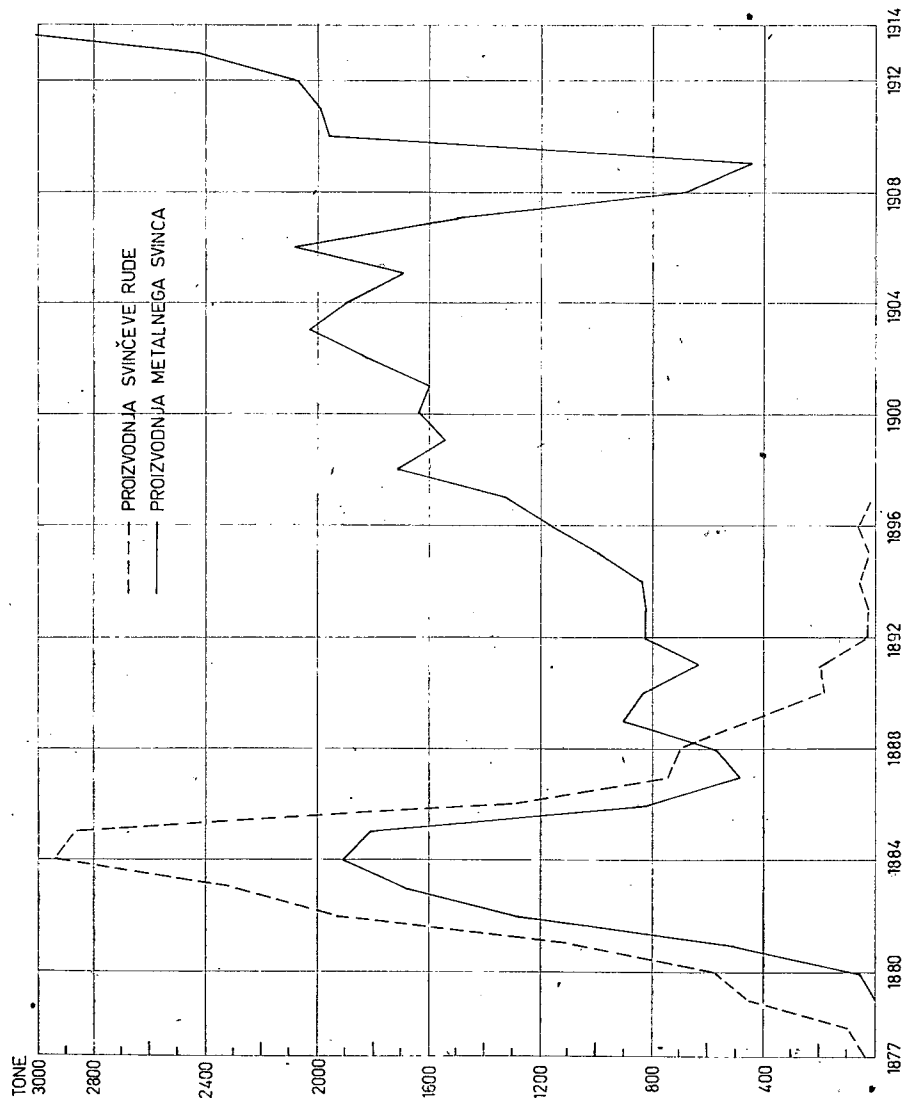
Združba Litija je pričela leta 1877 delati s 7 delavci, leta 1879 pa je poskočilo število na 82 rudarjev. Dve leti pozneje je že bilo zaposlenih 6 otrok. Število zaposlencev se je pričelo dvigati nenavadno hitro: leta 1883 je doseglo številko 484 (od tega 385 moških, 86 žensk in 13 otrok). Potem je pričelo padati: dve močni redukciji sta bili zlasti v letih 1886, ko je število padlo od skoraj 400 delavcev na 226 (zmanjšanje za 44 %), in 1887, ko so spet reducirali 56 % delavcev (padec števila od 226 na 100). Redukcije so bile torej direktno odvisne od proizvodnje rude, torej od izdatnosti ležišč. — Od leta 1892 do 1897, ko so odpravili rudarje, je število le-teh nihalo od 4—9 ljudi.

Tudi v tem primeru smemo trditi, — viri jasno namigujejo na to, — da so po ogromni večini bili rudarji neprofesionalni kopači in vozači ter

⁵⁴ Ivan Češmiga, Rudarstvo LR Slovenije, Ljubljana 1959, tabela na strani 208.

da so redukcije zadele predvsem njih. Glede žensk in otrok je jasno, da so jih zaposlili pri separacijskih in podobnih lažjih delih.

Večjo stalnost kažejo številke fužinarjev. Leta 1880 je še bilo 7 talilničarjev, potem pa je število naraščalo do 50 delavcev v letih 1884 in 1885. Od leta 1889 dalje je bilo do prve svetovne vojne stalno zaposlenih 22—25 talilničarjev. — Za sam čas vojne nimamo zanesljivih podatkov.

Proizvodni diagram Združbe Litija

Obrobno kopanje svinčeve rude. Opis svinčarstva zaključujemo z opisom »rudnikov«, o katerih imamo sorazmerno veliko podatkov, niso pa nikdar predstavljali činilcev, ki bi bistveno in za dlje časa vplivali na proizvodno krivuljo ali ki bi tudi sicer imeli znatnejšo veljavo pri ustvarjanju določene investicijske politike. Kot se vsa že zgoraj opisana podjetja *niso posluževala bančnega kapitala*, ampak so obratovala predvsem s privatnim kapitalom in morda sem ter tja s kratkoročnimi posojili, tako so še toliko bolj delovali obrobni rudniki z *lastnim* osnovnim kapitalom in *lastnimi* vlogami.

V 19. stoletju sta prva prejela — leta 1804 — švinec pri Radečah dva moža, od katerih je prvi bil Franz Joh. Maurer, ki ga viri navajajo kot trgovca v Dunajskem Novem mestu in kot direktorja Trboveljske premogokopne družbe (!), ter Wilhelm Birmaus, rudarski mojster v Trbovljah.⁵⁵ — To je vse, kar vemo o tem rudniku. Približno 35 let pozneje sta se tam bežno pojavila železarski fužinar z Dvora Carl Wilhelm knez Auersperg in papirničar Ivan Pothorn iz Njivic pri Radečah.⁵⁶

Kot obe dosedanji družbici je zgolj zaradi priimkov in poklicov zanimiva tudi tretja družba. Lastniki Tržaške premogokopne združbe v Hrastniku in Dolu, sami znani tržaški in dunajski grosisti, so v letih 1853 in 1854 prejeli dva kopa svinčeve rude blizu Loke pri Zidanem mostu in ju 1879 prodali — za 5 gld 40 kr.⁵⁷

Brez posebnega pomena je družba »Rudnik svinca Log« pri Kompoljah, ustanovljena leta 1882. Deleži so hitro prehajali iz rok v roke, dokler se niso 1895 ustavili v rokah novomeškega trgovca Frana Seidla.⁵⁸

Potem nastopi Jožef Terček iz Radeč, lastnik kopa v Podkraju (od septembra 1883 dalje), ki je sklenil pogodbo z Rafaelom Hofmannom, rudarskim direktorjem na Dunaju, da mu bo dobavil do konca 1885 bore 50 ton svinčevega sijajnika.⁵⁹ Kako je bilo s spolnitvijo pogodbe, ne vemo, znano je le, da je marca 1886 kupila ta »rudnik« Združba Litija in da je v njem leta 1895 prenehalo vsakršno delo.⁶⁰

Nekoliko več uspeha s kopanjem in prodajo rude je imel tržaški učitelj na tamkajšnji nem. osn. šoli Gustav Krischmann, ki je imel od leta 1888 dalje rudnik svinca Srednik pri Cerovcu. Že tega leta je sklenil izključno pogodbo z dunajsko firmo Heinrich Beck & Sohn, da ji bo pošiljal samo vagonске pošiljke takšne rude, ki bo imela najmanj 60 % svinca, sicer firma ne bo prevzela pošiljke. Pogodbo so resda sklenili za 15 let, veljala pa je le 2 leti, ker je šla dunajska tvrdka v konkurs.⁶¹ Leta 1892 je Krischmann prodal svoj rudnik kar za 1000 gld neki tržaški skupini kupcev.⁶² Po mnogih spremembah je 1898 končno vse priposestvoval Peter knez Dumičić, posestnik v Zagrebu; leta 1904 je

⁵⁵ Rudarska knjiga M 10, str. 160.

⁵⁶ Rudarska knjiga M 1, str. 485.

⁵⁷ Rudarska knjiga V B, str. 302; prim. tudi Österr. Zeitschrift, 26. Jgg, 1878, str. 351.

⁵⁸ Rudarska knjiga M 3, str. 578.

⁵⁹ Bergbuchs-Urkunden (lj. sod.) 1877—1885, dok. št. 676, in Rudarska knjiga M 3, str. 386.

⁶⁰ Rudarska knjiga M 3, str. 586.

⁶¹ Bergbuchs-Urkunden (lj. sod.) 1886—1897, dok. št. 746.

⁶² Prav tam, dok. št. 856.

entiteta prešla na Prvo záhorsko premogovno združbo v Zagrebu (Erste Zagorianer Kohlengewerkschaft).⁶³

Rudnik svinca in cinka z imenom Friderici na Bohorju nad Sevnico je prejel v eksploatacijo 21. novembra 1874 Friedrich Brandstetter z Dunaja. Ker podjetje nikakor ni uspevalo, ga je leta 1879 kupil na dražbi za 50 goldinarjev Mariborčan dr. Franc Radaž zase in za Gustava Pirhana. Tudi ta družbica ni bila uspešna. Leta 1889 so rudnik pripopestvovali trije Dunajčani; ti so dali na osnovi združbene listine z dne 18. julija 1901 vpisati firmo Združba za svinec in cink Friderici na Bohorju (Blei- und Zinkgewerkschaft Friderici am Wacher), ki je imela sedež na Dunaju.⁶⁴

Boljši preglednosti na ljubo naj omenimo še tri kraje, kjer so rudosledili svinec. Iskanje je veliko bolj zanimivo za geologa kot pa za gospodarskega zgodovinarja. Ti trije kraji so Šmartno pri Slovenjem Gradcu, Šoštanj, Topolšica. Glede Šmartna vemo samo to, da je tod iskal svinec leta 1842 mislinjski fužinar Bonazza.⁶⁵ — Leta 1839 je v okolici Šoštanja izsledil svinčevo rudo Franc Rachoy, rudarski nadzornik na Prevaljah.⁶⁶ Za njim je tam rudosledila cink in svinec leta 1842 Premogokopna združba v Zagorju ob Savi. Medtem ko je cink eksploatirala od 1844 dalje, pa o svinцу ne slišimo kar nič.⁶⁷ — Končno so še »ležišča« svinca v Št. Vidu ter svinca in srebra v Razborju (oboje pri Topolšici). Obe ležišči je 1885 prejel Carl Wehrhan oziroma firma Blei- und Silber-Bergbau Rasswald. Od Wehrhana je družbo kupila čez tri leta Združba Litija za 40.000 gld, torej točno za toliko, kolikor je znašal Wehrhanov delež v tej združbi. Ker ni bilo ne svinca ne srebra, je rudnik 1891 ugasnil.⁶⁸

Zusammenfassung

BLEIPRODUKTION IN MITTELSLOWENIEN ZWISCHEN DEN JAHREN 1840 UND 1918

Der Beginn des intensiven Bleierzabbaues und der Metallbleigewinnung in Mittelslowenien, eigentlich war es dass nur in Litija und Knapovže (Littai, Knappousche), fällt erst in die letzten Vormärzjahre. Während der ersten Konjunktur (1841—1867) haben vier Unternehmen maximal 424 Tonnen Metallblei im Jahre 1850 gewonnen, in der zweiten Konjunkturperiode (1878—1913) erreichte die Produktion des einzigen Unternehmens (Združba Litija, Gewerkschaft Littai) maximal 2425 Tonnen Metallblei im J. 1913, doch aus dem ausschliesslich eingeführten Bleierze. — Während der Kriegswirtschaft hat dasselbe Unternehmen den Höhepunkt mit 3660 Tonnen Blei im J. 1914 erreicht.

⁶³ Rudarska knjiga M 3, str. 626.

⁶⁴ Rudarska knjiga V C, str. 781, in Bergbuchs-Urkunden (celj. sod.) 1902, dok. št. 5.

⁶⁵ Fevdna in koncesijska knjiga (za sp. Štajer.), str. 75.

⁶⁶ Rudarska knjiga V A, str. 795; za druge kopače tod prim. Rudarsko knjigo V B, str. 202.

⁶⁷ Fevdna in koncesijska knjiga, str. 55, dalje Rudarska knjiga V A, str. 429 in 465, potem Posestna knjiga, str. 45, končno Nova posestna knjiga, I, str. 18.

⁶⁸ Rudarska knjiga V D, str. 51; Bergbuchs-Urkunden (celj. sod.) 1886, dok. št. 307—308; Bergbuchs-Urkunden (celj. sod.) 1888—1889, dok. št. 984; Bergbuchs-Urkunden (lj. sod.) 1892, dok. št. 3356.